

FUNDAMENTAREA LIBERTĂȚII DE
CONȘTIINȚĂ ÎN DREPTURILE OMULUI:
PROVOCĂRI ADUSE DE EMERGENȚA
FILOSOFIEI POSTUMANE

Ps. dr. Constantin GHIOANCĂ

Biserica Baptistă Adonai București

Drd. Facultatea de Filosofie, Universitatea din București

costelghioanca@yahoo.com

Abstract: Grounding the Freedom of Conscience in the Human Rights: Challenges Brought forth by the Emergence of the Posthuman Philosophy

The freedom of conscience has been established as an important marker of democratic societies. The right of someone to choose and practice a certain religion has been stipulated in the domestic legislation of many countries, and also, internationally, from the First Amendment to the Constitution of the United States to the Universal Declaration of Human Rights. The freedom of conscience is based on two important pillars: the separation between religion and State and the meaning of the human nature itself. Someone has freedom of conscience precisely because he is *human*. But, what is a human, especially in a highly technological and globalized society as nowadays? Donna Haraway believes, in harmony with the posthuman philosophy, that we live in „a world of cyborgs” where „we are all chimeras, theorized and fabricated hybrids of machine and organism; in short, we are cyborgs”. In posthuman philosophy man is redefined regarding its own nature and, consequently, this weakens one of the pillars on which freedom of conscience rests upon: the human nature. Therefore, our goals in this paper are to explain the way in which the freedom of conscience had been established as a „human right”, and on the other side, to point out how this freedom is reshaped by the posthuman philosophy and what themes of reflection are brought to light by this topic.

Keywords: conscience, freedom of conscience, human rights, human nature, posthuman philosophy, *imago Dei*

Libertatea de conștiință – note generale

Odată cu sfârșitul celui de-al Doilea Răzbi Mondial, omenirea a fost șocată de atrocitățile care au fost comise și de proporția înfiorător de mare la care ajunsese disprețul față de valoarea vieții umane. Drept urmare, a fost creată *Organizația Națiunilor Unite*, al cărei scop a fost acela de a nu mai permite ca astfel de acțiuni profund inumane să aibă loc în lumea noastră. La 10 decembrie 1948, a fost semnată *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, menită să statueze și să păzească ceea ce numim „drepturi fundamentale ale omului”¹.

Pentru lucrarea noastră, articolul 18 din această *Declarație* este foarte relevant: „Orice om are dreptul la libertatea gândirii, de conștiință și religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea, singur sau împreună cu alții, atât în mod public, cât și privat, prin învățătură, practici religioase, cult și îndeplinirea riturilor.”² Desigur, același lucru este reglementat și în Primul Amendament la Constituția Statelor Unite ale Americii, acolo unde i se interzice Congresului să favorizeze o anumită religie sau să limiteze în vreun fel practicile religioase ale unui anumit individ.³

Rând pe rând, țări democratice de pe toată suprafața Planetei au avut grijă ca astfel de prevederi să se regăsească și în legea fundamentală proprie. Constituția României nu face excepție, după cum reiese din Art. 29, aliniatul (1): „Libertatea gândirii și a opiniilor, precum și libertatea credințelor religioase nu pot fi îngădite sub nicio formă. Nimeni nu poate fi constrâns să adopte o opinie ori să adere la o credință religioasă, contrare convingerilor sale.”⁴

Dar ce se află la rădăcina acestor drepturi ale omului? Ce perspective antropologice au șlefuit aceste constructe juridice? Profesorul Thomas Schirrmacher, care din anul 2014 ocupă funcția de președinte al Societății Internaționale pentru Drepturile Omului, afirmă:

1 <http://www.un.org/en/sections/universal-declaration/history-document/index.html>, accesat pe 28.09.2018.

2 <http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/legea/declaratia-universala-a-drepturilor-omului.php>, accesat pe 27.09.2018

3 Vezi, https://www.law.cornell.edu/constitution/first_amendment.

4 <https://www.constitutiaromaniei.ro/art-29-libertatea-constiintei/>, accesat pe 18.9.2018.

,Nimeni nu dispută faptul că drepturile omului, date pentru protejarea individului, derivă din gândirea creștină. Declarația Universală a Drepturilor Omului, din 10 decembrie 1948, demonstrează în mod clar că are rădăcini creștine. Interzicerea sclaviei și a torturii, principiul egalității în fața legii, dreptul la odihnă și recreație – după cum vedem în sabat sau odihna de duminică – vin din tradiții creștine și nu este întâmplător faptul că acele guverne, care confirmă drepturile și le includ în constituțiile lor, sunt în majoritate din țări creștine.”⁵

Va-să-zică, fără a exclude faptul că ideile separării Bisericii de stat și a respectului pentru libertatea de conștiință provin din America (în urma unor eforturi considerabile depuse de coloniștii din Lumea nouă, cu reprezentanți de seamă precum Roger Williams⁶), trebuie să mergem mai în spate și să le identificăm rădăcinile în creștinism. După cum afirmă și Richard Land, „ideea libertății religioase nu este de proveniență americană, ci de proveniență baptistă și biblică.”⁷ De ce? Fiindcă militanții pentru libertatea religioasă, înainte de a fi cetățeni americani, au fost credincioși cu etos evanghelic, ale căror concepții despre lume și viață au fost formate de învățăturile Bibliei. Observația aceasta ne conduce spre următoarea secțiune a lucrării.

Libertatea de conștiință – repere teologice și filosofice

Ce face ca omul să fie „om”? Ce îi conferă acestuia o demnitate unică, așa încât să putem vorbi despre „drepturile omului” în general, iar în special despre libertatea de conștiință. La aceste întrebări se poate răspunde atât dintr-o perspectivă *teologică*, dar și *filosofică*, ceea ce ne propunem, de fapt, să facem în continuare.

Punctul de plecare în antropologia biblică îl constituie asemănarea omului cu Dumnezeu (*imago Dei*). Crearea omului după chipul lui Dumnezeu (vezi Geneza 1:26-27) îi conferă acestuia un loc privilegiat în

5 Thomas Schirrmacher, *Human Rights Threatened in Europe*, Reformatorischer Verlag Beese, Hamburg, 2001, 51.

6 Vezi, <https://www.britannica.com/biography/Roger-Williams-American-religious-leader>, accesat pe 28.09.2018.

7 Richard Land, „Baptiștii și libertatea religioasă: trecut, prezent și viitor” în ****, *Libertatea religioasă: Contribuția istorică a bapțiștilor la dezvoltarea acestui concept*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 1995, 55.

univers și în lumea creată. El diferă de toate celelalte viețuitoare, fiindcă este singura ființă asemănătoare lui Dumnezeu. Într-adevăr, în enciclica *Evangelium Vitae*, Papa Ioan Paul al II-lea scrie despre demnitatea unică a omului:

Viața pe care Dumnezeu o dă omului este diferită și originală față de aceea a oricărei alte făpturi vii, pentru că, deși este înrudit cu pulberea pământului (cf. Geneza 2:7; 3:19; Iob 34:15; Ps.103/102,14; 104/103,29), omul este în lume manifestarea lui Dumnezeu, semn al prezenței lui, urmă a slavei lui (cf. Geneza 1:26-27; Psalmii 8:6). [...] Omului îi este dăruită o preainaltă demnitate care își are rădăcinile în legătura intimă care îl unește cu Creatorul său: în om strălucește un reflex al realității înseși a lui Dumnezeu.⁸

Acesta este punctul cheie în antropologia biblică. Omul are drepturi fiindcă este o ființă unică în lume, creată de Dumnezeu, după chipul Său. Tereza-Brîndușa Palade subliniază: „Această *imitatio Dei* este și cea mai înaltă vocație a omului, care nu îi distruge, ci îi înalță și îi desăvârșește natura umană.”⁹ Ce presupune, însă, această asemănare a omului cu Dumnezeu? Discuția este complexă, dar reținem pentru moment că omul nu este doar materie. Există în om și o parte imaterială, spirituală, ceea ce noi numim suflet, iar „faptul că putem gândi și înțelege este deja o mărturie că avem suflet și o viață interioară.”¹⁰ T. Johnson detaliază aceste aspecte: „Oamenii gândesc, vorbesc, creează, își imaginează lucruri, au relații profunde și iau decizii semnificative, într-un mod în care nimeni nu procedează la fel [...] O parte a calității de a fi uman trebuie să fie, cu siguranță, abilitatea de a adresa marile întrebări și de a fi uimiți de univers...”¹¹

Implicația este notabilă: omul este o ființă specială. El nu poate și nu trebuie să fie redus la o sumă de legi mecanice. Omul nu are cum să fie „explicat științific”, oricât de mult se recurge în postmodernitate

8 Papa Ioan Paul al II-lea, *Enciclice (Evangelium Vitae)*, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice, București, 2008, 624.

9 Tereza-Brîndușa Palade, *Castelul libertății interioare*, 139.

10 Tereza-Brîndușa Palade, *Castelul libertății interioare: persoana în filozofia lui Edith Stein*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2010, 79.

11 Thomas K. Johnson, *Human Rights: A Christian Primer*, Verlag für Kultur und Wissenschaft, Bonn, 2008, 40-41.

la antropologie ca disciplină-pilot¹² cu caracter atot-justificator. Palade punctează cu claritate: „Omul spiritual nu este o ființă mecanică, determinată de condițiile exterioare – în acest sens, putem spune că omul spiritual nu mai răspunde întru totul, ca un automat, legilor psihice și sociale și se sustrage parțial observației empirice a psihologiei și sociologiei”.¹³

Așa se explică faptul că omul nu funcționează mecanicește pe baza unor legi cauză-efect cum fac animalele, spre exemplu. Vorbim despre unul dintre lucrurile pe care torționarii și cei care au aplicat practici de spălare a creierului, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, nu l-au înțeles: omul deține atributul spiritualității, asemenea Creatorului său, iar spiritualitatea nu este îndepărtată prin înfometare și bătăi crunte. În concluzie, spiritualitatea omului (*imago Dei*) îi conferă acestuia o demnitate unică, de unde rezultă și drepturile despre care discutăm în această lucrare.

Pe de altă parte, mutând discuția în plan filosofic putem afirma că omul a constituit centrul proiecțiilor filosofice pentru o vreme îndelungată. Reflecțiile asupra locului pe care îl ocupă omul în lume sunt prezente încă din vremea *presocraticilor*. Faptul că ei au fost preocupați de limitele cunoașterii, trasând primele contururi ale filosofiei prime, indică o lăniță rațional-antropocentrică de reflecție asupra universului. Într-adevăr, „filozofia primă a apărut, în expresia ei de interogație rațională asupra temeiurilor lumii, la primii presocratici greci”¹⁴.

Apoi, trecând de Thales, Parmenide și alți eleați, putem să amintim de *Socrate*, care a schimbat direcția preocupărilor filosofice, de la „toate lucrurile, spre unul singur”, așa încât sloganul era: „Cunoaște-te pe tine însuși!”¹⁵ Omul are, deci, capacitatea de auto-reflecție și auto-examinare *Platon* discută, în *Protagoras*, despre Epimeteu și Prometeu, și modul în care ei se relaționează la lumea animală. Epimeteu le înzestreaă pe animale cu automatisme, care le fac pe acestea să fie sclave propriilor impulsuri, în vreme ce Prometeu le dăruiește oamenilor capacitatea de a fi auto-motivați și autopoietici.¹⁶ El a făcut o diferențiere între oameni

12 Vezi Horia-Roman Patapievici, *Omul recent*, Editura Humanitas, București, 2005, 133.

13 Tereza-Brîndușa Palade, *Castelul libertății interioare*, 85.

14 Tereza-Brîndușa Palade, *Manual de filozofie primă*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2010, 33.

15 Butchvarov, *Anthropocentrism in Philosophy*, 9.

16 *Platon*, *Protagoras*, Serenity Publishers, Rockville, 2009, în Marchesini, „Against Anthropocentrism”, 75-76.

și celelalte animale, motiv pentru care autori precum Marchesini văd în Platon un promotor al specicismului.¹⁷ Totuși, să reținem că Platon a fost interesat mai degrabă de ceea ce se află în „decorul” universului și al omului, adică de forme (*eidōs*).

Trecând de perioada patristică, merită să amintim că în timpul Renașterii se remarcă o deosebită înflorire a umanismului și un profund caracter antropocentric în artă, literatură etc. Un simbol al acestor preocupări îl constituie, desigur, opera lui Leonardo da Vinci: omul vitruvian. După revoluția științifică a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, cu actori precum Copernic, Galileo, Boyle și Newton, identificăm o preocupare „cu o singură parte, sau un singur aspect al ființelor umane: mințile și ideile lor.”¹⁸ Spațiul și materia au fost lăsate în baza astronomiei, a fizicii și a matematicii, dar omul a continuat să fie „obiect de studiu” al filosofiei. Se consideră, spre exemplu, că *Descartes* va duce până la limită opoziția dintre om și animal, „considerând animalul ca un simplu mecanism, asemănător mașinilor automate (teoria «animalelor-mașini») și rezervându-i gândirea doar omului.”¹⁹ *Kant* credea în unicitatea – și implicit în demnitatea – omului. El consideră că ceea ce conferă unicitate ființei umane este *capacitatea sa de a face alegeri morale*. Fukuyama atrage totuși atenția că filozoful nu oferă dovezi cu privire la existența voinței libere – ea este un postulat necesar al rațiunii practice, cu privire la natura moralității.²⁰

În secolul XX, se manifestă „turnura lingvistică”, preocuparea filosofilor fiind acum asupra limbajului, a cuvintelor. Wittgenstein afirmă în *Tractatus Logico-Philosophicus* că „limitele limbajului meu înseamnă limitele lumii mele”²¹, iar Heidegger susține că „limbajul este casa ființei.”²²

Ce concluzie putem desprinde după aceste scurte incursiuni în istoria filosofiei? Dacă, din punctul de vedere al antropologiei biblice, drepturile omului derivă din *imago Dei*, în plan filosofic ele emană fie din

17 Marchesini, „Against Anthropocentrism”, 75.

18 Butchvarov, *Anthropocentrism in Philosophy*, 9.

19 Élisabeth Clément; et. al., *Dicționar enciclopedic de filosofie*, 26.

20 Francis Fukuyama, *Our Posthuman Future; Consequences of the Biotechnology Revolution*, Profile Books Ltd, Londra, 2002, 151.

21 Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, trad. D.F. Pears și B.F. McGuinness, Routledge, Londra, 1972, 5.6.

22 Martin Heidegger, „Letter on Humanism”, în D. F. Krell, *Martin Heidegger: Basic Writings*, Harper & Row, New York, 1977, 193.

natură (drepturi naturale), fie din om însuși (drepturi contemporane localizate în legi și cutume sociale).²³ Ceva anume îl diferențiază pe om de restul ființelor: relația lui cu Dumnezeu, natura umană, limbajul, mintea, spiritualitatea, sentimentele etc. Filosofii au accentuat un lucru anume (uneori în detrimentul altora), dar au păstrat cel puțin un punct fix, o ancoră de care să fixeze natura umană și, implicit, drepturile omului. Odată cu emergența filosofiei postumane această ancoră nu se mai găsește.

Emergența filosofiei postumane sau drumul spre *homo evanescens*

Postumanismul a izvorât din postmodernism și din lucrările teoreticienilor feminisți care au activat în zona criticii literare, în anii '90. Acesta a fost postumanismul critic. De asemenea, în zona studiilor culturale s-a dezvoltat și postumanismul cultural²⁴. Cele două curente postumaniste (critic și cultural) au convers către postumanismul filosofic cu scopul unei „încercări comprehensive de a re-accesa fiecare câmp al investigației filosofice, printr-o nouă conștientizare a limitelor vechilor premise antropocentrice și umaniste.”²⁵ Deci, ambițiile filosofiei postumaniste sunt enorme, totul trebuie să fie reevaluat: metafizica, ontologia, epistemologia, etica și, de fapt, orice altceva.

Filosofia postumană au fost stimulată de doi factori principali: uimitorul progres tehnologic din secolul XX și filosofia postmodernă. Datorită progresului tehnologic, a crescut exponențial interacțiunea dintre om și mașină, până la proliferarea tot mai clară a perspectivei cyborgilor. Donna Haraway afirmă: „La sfârșitul secolului XX – epoca noastră, un timp mitic – suntem cu toții himere, hibridi teoretizați și fabricați între mașină și organism; pe scurt suntem cyborgi. Cyborgul este ontologia noastră.”²⁶ Prin urmare, spre deosebire de *transumanism* (înrădăcinat în filosofia iluministă), care se întreabă în ce mod tehnologia poate îmbunătăți calitatea omului – dacă și cum va produce un *superom* –, *postumanismul* se întreabă în ce mod tehnologia redefiniște conceptul de om și

23 Vezi și F. Fukuyama, *Our Posthuman Future*, 111.

24 Vezi, Neil Badminton, (Coord.), *Posthumanism*, Palgrave, New York, 2000.

25 Francesca Ferrando, „Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialism. Differences and Relations” în *Existenz*, vol. 8, nr. 2, 2013, 29.

26 Donna Haraway, „Un manifest al cyborgului. Știință, tehnologie și feminism socialist la sfârșitul secolului XX”, trad. Sinziana Cotoară, în *Post/h/um*, nr 1, 163.

trece dincolo de acesta (de unde și sintagma *postumanism*)? Diferența este importantă: transumanismul țintește spre *superom*, postumanismul spre un *homo evanescens*, un om care dispare, un om modificat ontologic. Ambele curente folosesc același instrument – tehnologia – dar cu scopuri diferite, antagonice chiar.

Utilizarea tehnologiei în direcția unui posibil *homo evanescens* este justificată de filosofi postumanişti prin apelul la perspectiva heideggeriană despre tehnologie. Filosoful german propune o viziune asupra tehnologiei, dincolo de caracterul ei instrumental, una în care tehnologia este înțeleasă ca fiind un mod de dezvăluire.²⁷ Aceeași justificare postumanistă se bazează și pe conceptul de „tehnologie a sinelui” dezvoltat de Michel Foucault și publicat în lucrarea *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*,²⁸ în anul 1988. Din zona postmodernismului, postumanistul împrumută conceptul de „disoluție a noului”, discutat de Gianni Vattimo²⁹, și abordarea deconstrucționistă derridiană.³⁰

Postumanismul urmărește, așadar, să „demistifice orice fel de polarizare ontologică apelând la practica postmodernă a deconstrucționismului.”³¹ Ar mai fi de amintit moștenirea deleuziană, care face ca postumanismul să accentueze ideea de corp ca „un locus pentru re-semnificări amorfice, extinse în relații kinetice sub forma unui trup-rețea.”³² Omul este așadar parte dintr-un trup-rețea, fără un centru stabil (în niciun caz cu un *antropocentru*), un locus pentru re-semnificări perpetue. *Homo evanescens* trăiește și dispare, în același timp, în acest trup-rețea amorf. Haraway concludă că „o lume a cyborgilor ar putea presupune realități sociale și corporale vii, în care oamenilor nu le-ar mai fi teamă de înrudirea lor cu animalele și mașinile, nu le-ar mai fi teamă de identitatea lor permanent parțială și de pozițiile contradictorii.”³³

27 Vezi Martin Heidegger, *The Question Concerning Technology and Other Essays*, trad. William Lovitt, Harper Torchbooks, New York, 1977.

28 Luther H. Martin, et. al. (Coord.), *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, University of Massachusetts Press, MA., 1988, 16-49.

29 Gianni Vattimo, *The End of Modernity: Nihilism and Hermeneutics in Postmodern Culture*, trad. Jon R. Snyder, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1988.

30 Jacques Derrida, *Of Grammatology*, trad. Gayatri Chakravorty Spivak, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1976.

31 Francesca Ferrando, „Posthumanism, 29.

32 Ibidem, 32.

33 Donna Haraway, „Un manifest al cyborgului”, 168.

În mod evident, lucrând cu asemenea opțiuni filosofice, postumanismul neagă – sau redefinește – trăsăturile *personale* ale ființei umane, precum: inviolabilitatea demnității umane, subiectivitatea, libertatea și autodeterminarea, conștiința de sine etc. Unul din punctele slabe ale filosofiei postumaniste este, deci, cel al negării personalismului. De-a lungul istoriei filosofiei, „proto-personaliști” precum Augustin, Boëthius, Thomas Aquinas, Descartes, iar mai apoi, autori ca Mounier, Jacques Maritain și alții au arătat cu o argumentație solidă că omul nu poate sau, cel puțin, nu trebuie să fie redus la materialitate.

Pe de altă parte, există preocupări serioase în sfera bioeticii. Dacă nu mai putem vorbi despre o demnitate unică a omului, atunci există vreo limită în demersurile neuroștiințelor, a ingineriei genetice, a nanotehnologiei, farmacologiei etc.? Filosofia postumană ridică serioase dileme etice și îngrijorări cu privire la implicațiile ei concrete. Nu de aceste lucruri ne ocupăm aici. Mai degrabă ne întrebăm în ce măsură se mai poate vorbi despre „drepturile omului” într-un climat postumanist? Dacă omul nu diferă cu nimic de alte viețuitoare, dacă „identitatea lui este permanent parțială și contradictorie”, dacă el nu este decât materie într-o continuă schimbare, dacă ceea ce numim conștiință nu este decât energie de o anumită formă, ne întrebăm în ce măsură putem să mai vorbim despre drepturile omului și libertatea de conștiință?

Libertatea de conștiință în climatul postumanist: provocări și reflecții

Ce formă va lua discursul despre drepturile omului și libertatea de conștiință într-o lume postumanistă? Este dificil de anticipat. Ce putem afirma cu certitudine este că, dacă proiecțiile ideologiei postumane vor prinde tot mai mult contur în realitate, provocările vor fi foarte mari, cu implicații pe toate planurile, inclusiv în ce privește drepturile omului și libertatea de conștiință. De ce? Fiindcă filosofia postumană are o optică diferită cu privire la conștiință. Ghidul lui Robert Pepperell ne va fi de folos în această privință:

- + Conștiința nu este limitată la nivelul creierului, ci la nivelul întregului organism;
- + Trupul uman nu este separat de mediul înconjurător;
- + Conștiința, trupul și mediul înconjurător sunt toate în continuitate;

- ✦ Conștiința se naște din condiții specifice;
- ✦ Totul este energie;
- ✦ Nu există nimic sub forma unor lucruri de sine stătătoare;
- ✦ Limbajul ne divide;
- ✦ Limbajul nu este întreaga realitate, ci o parte a acesteia;
- ✦ Conștiința este suma tuturor distincțiilor pe care noi le facem prin limbaj;
- ✦ Cultura este un mod de de-fragmentare a conștiinței.³⁴

Spațiul nu ne permite să detaliem aceste postulate, însă această descriere a conștiinței corespunde cu modul în care Rosi Braidotti definește subiectul postuman ca „expresia valurilor succesive ale devenirii, alimentată de *zoe* ca motor ontologic.”³⁵ *Zoe* este energia vitală (despre care amintea și Pepperell) care mișcă toate lucrurile, în sensul unui schimb constant și fluid de materie, iar omul și „conștiința” lui sunt parte din acest schimb. Acesta este unul dintre motivele pentru care am început să asistăm deja la un proces de *de-fragmentare* a conștiinței (spre a se ajunge la un monism imanentist radical): dispariția distincțiilor dintre bărbat-femeie, om-animal, om-mașină, bine-rău, material-imaterial etc. Or, ce se întâmplă cu libertatea de conștiință în acest context? Sugerez că este posibil să asistăm la o combinație de două scenarii:

(1) Nu va mai fi nevoie de libertatea de conștiință, fiindcă acea conștiință, așa cum o cunoaștem acum, va înceta să existe sau, mai bine zis, va fi „drogată”. Distincțiile morale interpelate de conștiință vor fi considerate sursele anxietății și nefericirilor noastre și, prin urmare, vom asista la o propagandă tot mai intensă în direcția unei conștiințe *fluide, tolerante, euforice și catatonice*.

(2) Cei care, totuși, vor refuza „drogul” vor intra pe culoarul conflictului dintre conștiință și discriminare. Conștiința tare, convingerile religioase și morale vor fi puse din ce în ce mai mult sub raport conflictual cu acel tip de toleranță larg răspândită, cu un fel de „conștiință laxă”, mult prea liberă pentru a mai avea nevoie de libertate. Drept urmare, ne putem aștepta la o îngrădire tot mai mare a libertății de conștiință, culmea, în

34 Robert Pepperell, „The Posthuman Conception of Consciousness: A 10-point Guide”, în <http://socphilqc.ca/pdf/The%20Posthuman%20Conception.pdf>, accesat pe 29.09.2018.

35 Rosi Braidotti, *Postumanul*, Editura Hecate, București, 2013, 181.

numele „libertății de conștiință”³⁶. Acesta pare să fie scenariul nutrit de ideologia filosofiei postumane.

Nu știm exact cum vor evolua lucrurile în viitor, însă nu avântul tehnologic va fi cea mai mare provocare pentru umanitate; mai degrabă, adevărata provocare a societății viitoare va fi aceea „de a alege sau nu să redescopere dualismul uman și faptul că dincolo de posibilitatea ca știința să cucerească corpul uman, omul va avea mereu în propria compoziție o parte imaterială care nu va putea fi înlocuită cu niciun software.”³⁷ Drepturile omului și libertatea de conștiință vor avea viitor, în măsura în care omul viitorului va fi în stare să își redescopere sufletul, în ciuda unor proiecții filosofice precum cele postumaniste.

Concluzii

Drepturile omului, și în special libertatea de conștiință, așa cum au fost ele clarificate începând cu anul 1948, vor traversa o perioadă de provocări și dezbateri intense. Pe măsură ce pășim tot mai mult în așa-numita societate postumanistă, va fi dificil să discutăm despre drepturile omului, așa cum am făcut-o până acum. Noul tip de „om al viitorului” (*homo evanescens*, cum l-am numit noi) va redefini conștiința, reducând-o la o sumă de percepții pe care noi le avem asupra realității, prin intermediul limbajului. Într-un astfel de context, falia dintre cei *inconștienți* și cei care vor să asculte de *glasul conștiinței* se va adânci tot mai mult. Ne putem aștepta la proliferarea unui climat social tensionat și la eforturi din ce în ce mai ample și complicate din partea tuturor actorilor sociali, cu scopul de a emite legislații și politici publice care să facă față provocărilor ce ne așteaptă.

36 Putem aminti recentul caz din anul 2015, când Kim Davis din SUA a fost condamnată la închisoare pentru refuzul de a oficia căsătoria unui cuplu de homosexuali (cf. <https://www.nytimes.com/04/09/2015/us/kim-davis-same-sex-marriage.html>, accesat pe 29.09.2017).

37 Andrei-Claudiu Hrișman, *Bioetica și omul Viitorului*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2012, 114.

Bibliografie

Cărți

- ✦ Badminton, Neil, (Coord.), *Posthumanism*, Palgrave, New York, 2000.
- ✦ Braidotti, Rosi, *Postumanul*, Editura Hecate, București, 2013.
- ✦ Derrida, Jacques, *Of Grammatology*, trad. Gayatri Chakravorty Spivak, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1976.
- ✦ Fukuyama, Francis, *Our Posthuman Future; Consequences of the Biotechnology Revolution*, Profile Books Ltd, Londra, 2002.
- ✦ Heidegger, Martin, *The Question Concerning Technology and Other Essays*, trad. William Lovitt, Harper Torchbooks, New York, 1977.
- ✦ Hrișman, Andrei-Claudiu, *Bioetica și omul Viitorului*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2012.
- ✦ Johnson, Thomas K, *Human Rights: A Christian Primer*, Verlag für Kultur und Wissenschaft, Bonn, 2008.
- ✦ Martin, Luther H., et. al, (Coord.), *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, University of Massachusetts Press, MA., 1988.
- ✦ Palade, Tereza-Brîndușa, *Castelul libertății interioare: persoana în filozofia lui Edith Stein*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2010.
- ✦ Tereza-Brîndușa Palade, *Manual de filozofie primă*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2010.
- ✦ Papa Ioan Paul al II-lea, *Enciclice (Evangelium Vitae)*, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice, București, 2008.
- ✦ Patapievi, Horia-Roman, *Om recent*, Editura Humanitas, București, 2005.
- ✦ Schirrmacher, Thomas, *Human Rights Threatened in Europe*, Reformatorischer Verlag Beese, Hamburg, 2001.
- ✦ Vattimo, Gianni, *The End of Modernity: Nihilism and Hermeneutics in Postmodern Culture*, trad. Jon R. Snyder, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1988.
- ✦ Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, trad. D.F. Pears și B.F. McGuinness, Routledge, Londra, 1972.

Articole și Dicționare

- ✦ Butchvarov, Panayot, „Anthropocentrism in Philosophy”, în Javier Cumpa Arteseros et. al. (Coord.), *Eide*, vol. 8, Walter de Gruyter Inc., Boston/Berlin, 2015.

- ✦ Clément, Élisabeth; et. al., *Dicționar enciclopedic de filosofie*, trad. Magdalena Cojocea-Mărculescu, Editura All Educațional, București, 1999.
- ✦ Ferrando, Francesca, „Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialism. Differences and Relations” în *Existenz*, vol. 8, nr. 2, 2013.
- ✦ Haraway, Donna, „Un manifest al cyborgului. Știință, tehnologie și feminism socialist la sfârșitul secolului XX”, trad. Sînziana Cotoară, în *Post/h/um*, nr 1.
- ✦ Heidegger, Martin, „Letter on Humanism”, în D. F. Krell, *Martin Heidegger: Basic Writings*, Harper & Row, New York, 1977.
- ✦ Land, Richard, „Baptiștii și libertatea religioasă: trecut, prezent și viitor” în ****, *Libertatea religioasă: Contribuția istorică a baptiștilor la dezvoltarea acestui concept*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 1995.
- ✦ Marchesini, Roberto, „Against Anthropocentrism. Non-human Otherness and the Post-human Project” în *Nanoethics*, vol. 9, nr.1, Springer, 2015.

Surse Web

- ✦ <http://www.un.org/en/sections/universal-declaration/history-document/index.html>.
- ✦ <http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/legea/declaratia-universala-a-drepturilor-omului.php>.
- ✦ https://www.law.cornell.edu/constitution/first_amendment.
- ✦ <https://www.constitutiaronaniei.ro/art-29-libertatea-constiintei/>.
- ✦ <https://www.britannica.com/biography/Roger-Williams-American-religious-leader>.
- ✦ Robert Pepperell, „The Posthuman Conception of Consciousness: A 10-point Guide”, în <http://socphilqc.ca/pdf/The%20Posthuman%20Conception.pdf>.
- ✦ <https://www.nytimes.com/2015/09/04/us/kim-davis-same-sex-marriage.html>.